

DOI 10.4467/2543733XSSB.16.008.6250

KATARZYNA SOBOLEWSKA-MYŚLIK
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

NIEPARTYJNE INICJATYWY POLITYCZNE JAKO NOWY SPOSÓB POLITYCZNEGO ZAANGAŻOWANIA OBYWATELI? CZECHY, POLSKA, SŁOWACJA

Słowa kluczowe: partie polityczne, kryzys partii, uczestnictwo polityczne, mobilizacja polityczna

Partie polityczne są z jednej strony powszechnie uznawane za niezbędny element współtworzący demokratyczne systemy polityczne, z drugiej strony wielu autorów wskazuje na coraz więcej słabości w ich działaniu, czy wręcz bardzo głęboki kryzys, jaki przeżywają te organizacje. Peter Mair swoją ostatnią, niedokończoną pracę otwiera słowami „Wiek partyjnej demokracji przeminął”¹. W dalszych rozważaniach, wskazując na konkretne zjawiska, jakie wiążą się z postawioną na wstępie radykalną diagnozą, Mair pisze m.in. o rosnącym dystansie pomiędzy partiami a ich wyborcami, o coraz większej płynności decyzji wyborczych, malejącym członkostwie w partiach. Cytowany autor nie jest odosobniony w swojej wizji, na podobne zjawiska, powiązane ze słabością partii, wskazuje także wielu innych badaczy². Wspomniane problemy są także wskazywane w szerszym kontekście kryzysu reprezentacji czy nawet kryzysu demokracji, w którym słabość partii wiązana jest z szerszym procesem wycofywania się obywateli z politycznego zaangażowania³. Wszystko to nie znaczy bynajmniej, że partie polityczne znikają z krajobrazu demokratycznych systemów politycznych. Wprost przeciwnie, partie „stare”

¹ P. Mair, *Ruling the Void: The Hollowing Out of Western Democracy*, Verso Press, London and New York 2013, s. 2.

² H. Daalder, *Parties: Denied, Dismissed, or Redundant? A Critique*, [w:] R. Gunther, J.R. Montero, J. Linz (eds.), *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*, Oxford University Press, Oxford 2002; J. Linz, *Parties in Contemporary Democracies: Problems and Paradoxes*, [w:] R. Gunther, J.R. Montero, J. Linz (eds.), *Political Parties...*; T. Poguntke, *Do parties respond? Challenges to political parties and their consequences*, [w:] K. Lawson, T. Poguntke (eds.), *How Political Parties Respond? Interest Aggregation Revisited*, Routledge, London and New York 2004; I. van Biezen, P. Mair, T. Poguntke, *Going, going... gone? The decline of party membership in contemporary Europe*, *European Journal of Political Research*, 2012, t. 51, nr 1.

³ P. Mair, *Ruling...*; C. Crouch, *Post-democracy*, Polity Press, Cambridge Malden 2004; B.E. Cain, R. J. Dalton, S. Scarrow (eds.), *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, Oxford 2003.

szukają nowych sposobów zaangażowania obywateli w swoją aktywność⁴. Pojawiają się też partie nowe, które próbują się w pewien sposób odnieść do wymienionych zjawisk kryzysowych w polityce partyjnej. Robią to poprzez krytykę sposobu działania dotychczas istniejących partii, a także deklarując głęboką zmianę w dotychczasowym sposobie uprawiania polityki czy realizacji funkcji reprezentacji interesów. Takie partie – prezentujące wyrazistą krytykę istniejących partii głównego nurtu, wyrażające niezadowolenie z istniejącego układu politycznego – bywają określane w literaturze m.in. jako partie protestu, partie antyestablishmentowe czy partie antysystemowe⁵.

W niniejszej pracy przedmiotem zainteresowania będą nie tyle wspomniane wyżej partie, ile podmioty, które podejmują aktywność polityczną (rozumianą tu przede wszystkim jako uczestnictwo w wyborach) i które jako jedną z głównych cech swojego wizerunku podkreślają niepartyjny charakter i w ten sposób prezentują się wyborcom jako alternatywy dla krytykowanych partii politycznych i zarazem jako potencjalne nośniki zmiany, także w zakresie funkcji reprezentacji. Ciekawym zjawiskiem jest, że kilka tego rodzaju podmiotów pojawiło się w ostatnich kilku latach w krajach tzw. „nowych demokracji” tj. tych, które przeszły transformację demokratyczną w roku 1989. Te właśnie formacje będą przedmiotem analizy, konkretnie: Ano i Úsvit Prímé Demokracie z Republiki Czeskiej, słowackie OL’ANO, z Polski Kukiz’15.

Też artykułu jest, że nie stanowią one adekwatnej i potencjalnie skutecznej alternatywy dla partii, przynajmniej w takiej postaci, w jakiej możemy ich aktywność obserwować obecnie. Pomimo prezentowanego swoistego radykalizmu, antypartyjności i odwołań do zaangażowania obywatelskiego, podmioty te przywodzą na myśl raczej typ partii określanych jako partie–firmy lub partie przedsiębiorców, czyli partie, które mimo pewnych swoistych cech, które je charakteryzują, są jednak partiami politycznymi i nie stanowią alternatywy dla osób rozczarowanych działalnością partii jako takich⁶.

W Republice Czeskiej stosunkowo długi czas po transformacji demokratycznej z początku lat 90. na scenie politycznej utrzymywały swoją pozycję partie, które rozpoczęły aktywność w tym okresie. Istotną zmianę przyniosły wybory z roku 2010, kiedy próg parlamentarnej reprezentacji przekroczyły dwie partie polityczne, utworzone niedługo przez wyborami: TOP 99 i VV⁷. Inicjatywy, które stanowią przedmiot analizy w niniejszej pracy, powstały nieco później – ANO 2011 w roku 2011, Úsvit Prímé Demokracie w roku 2013.

Pierwsza z wymienionych – ANO 2011 – powstała w roku 2011 jako stowarzyszenie, przekształcone następnie w ruch polityczny, możliwości rejestracji w takiej postaci daje czeska ustawa o partiach politycznych⁸.

⁴ S. Scarrow, *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives: Implementing Intra-Party Democracy*, Washington DC: National Democratic Institute for International Affairs, www.ndi.org/files/1951/polpart_scarrow_110105.pdf, dostęp 5.11.2015.

⁵ O partiach protestu pisał m.in. B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008; o partiach antyestablishmentowych A. Abedi, *Anti-Political Establishment Parties A Comparative Analysis*, Routledge, London and New York 2004; o partiach antysystemowych G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.

⁶ J. Hopkin, C. Paolucci, *The Business Firm Party Model of Party Organisation. Cases from Spain and Italy*, *European Journal of Political Research*, 1999, t. 35, nr 3; R. Harmel, L. Svåsand, *Party leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development*, *West European Politics*, 1993, t. 16, nr 2.

⁷ T. Haughton, T. Novotná, K. Deegan-Krause, *The 2010 Czech and Slovak Parliamentary Elections: Red Cards to the Winners*, *West European Politics*, 2011, t. 34, nr 2.

⁸ *Zákon ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích*, 424/1991.

Występujący w nazwie partii akronim, kojarzący się ze słowem TAK (ANO), jest skrótem od słów Akcja Niezadowolonych Obywateli (Akce nespokojených občanů). Inicjatorem powstania tej formacji był przedsiębiorca Andrej Babiš, jest on także przewodniczącym ruchu. ANO 2011 w wyborach parlamentarnych z roku 2014 uzyskał 18,7% głosów i 47 mandatów w Izbie Reprezentantów, współtworzy czeski rząd koalicyjny⁹. W wyborach samorządowych odbytych w roku 2014 formacja uzyskała znaczącą reprezentację, w wyborach do Parlamentu Europejskiego, także z roku 2014, uzyskała 4 mandaty¹⁰. Podstawowymi celami ruchu, deklarowanymi m.in. w statucie, są walka z korupcją, a także możliwie najszerszy udział obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych, m.in. drogą referendum¹¹. Inne ważne postulaty, również wymienione w statucie, to m.in. uproszczenie systemu podatkowego i obniżka podatków, wzrost zatrudnienia, podniesienie efektywności administracji. W wyborach w roku 2013 ruch zgłosił jako kandydatów osobistośći znane publicznie, w tym polityków, którzy opuścili inne partie, np. ODS¹². Formuła ruchu oznaczała, że miał on stanowić platformę otwartą dla wszystkich niezadowolonych obywateli, ponadto chodziło o odwołanie się do szeroko rozpowszechnionych współcześnie w Czechach nastrojów antypolitycznych i antypartyjnych¹³. W swoim przesłaniu ANO 2011 podkreśla także różnicę pomiędzy politykami, którzy oceniani są jednoznacznie źle, a fachowcami, ekspertami, którzy są w stanie rządzić państwem skutecznie i kompetentnie¹⁴.

Statut formacji sugeruje pełną strukturę organizacyjną, włącznie z uczestnictwem szeregowych członków w strukturach i pracach formacji. M. Vit z kolei pisze, że w istocie ruch nie oferuje praktycznie żadnej możliwości uczestnictwa zwykłym ludziom, że w rzeczywistości tworzy go bardzo wąska grupa najbliższych współpracowników założyciela i przywódcy, A. Babiša¹⁵. Zwraca to uwagę na istotną sprzeczność pomiędzy odwołaniami do masowego zaangażowania obywateli a brakiem realnych działań ze strony założyciela ruchu, by te szerokie rzesze faktycznie włączyć w aktywność formacji.

Świt Demokracji Bezpośredniej (Úsvit Přímé Demokracie, ÚPD) to kolejna niepartijna inicjatywa, do niedawna działająca w Republice Czeskiej, założona w czerwcu 2013 r. przez senatora Tomiego Okamurę (od czerwca 2013 do czerwca 2014 nazwa brzmiała Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury). Składając wniosek o rejestrację formacji, T. Okamura twierdził, że Świt nie będzie standardową partią polityczną dążącą do sprawowania władzy, a jego główne cele będą skoncentrowane na tym, by do czeskiego systemu politycznego wprowadzić jak najwięcej rozwiązań demokracji bezpośredniej¹⁶. Obok Świtu istniało stowarzyszenie Przyjaciele Zdrowego Rozsądku (Nie-

⁹ www.electionresources.org dostęp 7.01.2016

¹⁰ Maurycy Miętecki, *Czechy: Sukces ANO 2011 w wyborach samorządowych*, www.psz.pl 16. 10. 2014, dostęp 12.09.2015; www.electionresources.org, dostęp 7.01. 2016.

¹¹ Stanovy ANO 2011 ve znění schváleném Celostátním sněmem 1. 3. 2015, http://www.anobudelip.cz/file/edee/2015/03/stanovy-ano_cistopis-3.3.2015-2.pdf, dostęp 30.05. 2015.

¹² M. Vit, *New Political Movements in the Czech Politics: Reshaping the Political Space?*, [w:] K. Sobolewska-Myślik, D. Kasprowicz (eds.), *Space. Socio-political Alternatives in Central Europe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warsaw 2014, s. 117.

¹³ M. Brunclík, M. Kubát, *The Crisis of the Czech Politics 25 Years after the Velvet Revolution*, Politeja, 2014, t. 28, nr 2, s. 614.

¹⁴ *Ibidem*, s. 615.

¹⁵ M. Vit, *New...*, s. 118.

¹⁶ Okamura žádá o registraci hnutí Úsvit přímé demokracie, Aktuálně. cz 13.5.2013, dostęp 12.09. 2015.

zależni Okamurovci), formalnie od ruchu niezależne¹⁷. W wyborach parlamentarnych w roku 2013 formacja uzyskała 6,9% poparcia, obsadzając 14 mandatów. W lutym 2015 roku w wyniku wewnętrznego konfliktu formację opuścił jej przewodniczący T. Okamura, zakładając nowe ugrupowanie, część działaczy ÚPD natomiast połączyła się z Partią Interesów Narodowych i w rezultacie powstał nowy podmiot o nazwie Úsvit – Národní Koalice, która jest kontynuatką ÚPD. Bez względu jednak na obecne losy formacji, warto było o niej wspomnieć m.in. dlatego, że stanowiła kolejną niepartyjną inicjatywę czeską, która podkreślając konieczność odwołania się do zaangażowania obywateli poprzez stosowanie form demokracji bezpośredniej, odwołuje się, podobnie jak ANO 2011, do antypolitycznych i antypartyjnych nastrojów w Czechach¹⁸. Fenomenem o podobnym charakterze jest formacja Kukiz'15; w wyborach parlamentarnych odbytych jesienią 2015 r. uzyskała 42 mandaty. Nazwa wskazuje na fakt, że ugrupowanie to jest skoncentrowane wokół osoby piosenkarza rockowego Pawła Kukiza, który już od pewnego czasu angażuje się politycznie. We wspomnianych wyborach Kukiz'15 startował jako komitet wyborców; Paweł Kukiz w swoich wypowiedziach sugeruje, że jego formacja stanowi załączek ruchu społecznego. Formalnie inicjatywa ta przybrała postać stowarzyszenia pod nazwą Stowarzyszenie na rzecz Nowej Konstytucji Kukiz'15¹⁹. Listy wyborcze komitetu Kukiz'15 były konstruowane m.in. na zasadzie dobrowolnych zgłoszeń obywateli, którzy chcieli kandydować²⁰. Inicjatywa startu w wyborach parlamentarnych była swego rodzaju kontynuacją aktywności politycznej związanej z kandydaturą P. Kukiza w wyborach prezydenckich, które odbyły się także w roku 2015, wiosną. W tych wyborach piosenkarz uzyskał zaskakująco dobry wynik: 20,8% poparcia, zdecydowanie zachęcający do dalszej działalności²¹. Osoba Pawła Kukiza już od pewnego czasu była kojarzona z postulatem zmiany zasad wyborczych i utworzenia jednomandatowych okręgów wyborczych. Wokół tego postulatu muzyk zainicjował ruch Zmieleni.pl, nazwa była nawiązaniem do listy podpisów osób domagających się wprowadzenia JOW-ów. Jak twierdził wokalista, postulat ten był popierany m.in. przez PO w trakcie kampanii wyborczej w roku 2011, a następnie został przez tę partię porzucony, zaś sama lista podpisów „zmielona”. Pierwszy zjazd ruchu odbył się w październiku 2012 r. w Łodzi²². W marcu 2013 r. Kukiz był znaczącą postacią inicjatywy pod nazwą Platforma Oburzonych, której organizatorem był szef NSZZ „Solidarność”, Piotr Duda. We wrześniu 2013 r. przeprowadził ruchowi Oburzonych – Federacji Obywatelskich Ruchów – Polska (FORP), na który składało się ok. 100 rozmaitych organizacji, krytykujących wszystkie polskie partie i ich politykę, jako że jej rezultaty w postaci sytuacji społeczno-politycznej w Polsce także nie były akceptowane²³. W wyborach w roku 2015 najbardziej eksponowanymi hasłami formacji Kukiz'15 były w dalszym ciągu jednomandatowe okręgi wyborcze oraz bardzo ogólny postulat „Przywrócenia państwa obywatelom”.

¹⁷ M. Vit, *New...*, s. 119.

¹⁸ M. Brunclík, M. Kubát, *The Crisis...*, s. 614.

¹⁹ <https://ruchkukiza.pl> dostęp 3.01.2016.

²⁰ <http://wyborcza.pl/1,75478,18463755,kukiz-robi-konkurs-na-kandydatow.html#ixzz3hSbAw4JW>, dostęp 12.09.2015.

²¹ www.pkw.gov.pl, dostęp 14.01.2015.

²² <http://powisle.prawdemowiac.pl/newsreader/items/pierwszy-zjazd-ruchu-zmieleni-pl-pawla-kukiza.html>, dostęp 12.01.2016.

²³ www.oburzeni.pl/historia-ruchu-oburzonych, dostęp 3.01.2016.

Inicjatywa słowacka pod nazwą Zvykli Ludzie Niezależne Osobistości (Obyčajní Ľudia a Nezávislé Osobnosti, OĽaNO) została oficjalnie powołana w listopadzie 2011 r., przy czym jej historia jest nieco skomplikowana. W wyborach z roku 2010 cztery osoby, w tym obecny przywódca formacji OĽaNO Ivan Matovič, startowały z list partii SaS (Wolność i Solidarność) i wszystkie cztery uzyskały mandat, chociaż nie były członkami tego ugrupowania. Od ich poparcia zależały jednak losy koalicyjnego rządu słowackiego, w którym uczestniczyła SaS. W 2011 r. podmiot został zarejestrowany jako partia, w wyborach roku 2012 z własnej już listy OĽaNO do słowackiej Rady Narodowej weszło 16 osób, uzyskując poparcie 8,6%. Rejestracja partii jest związana z wymogami prawnymi, zresztą ten wymóg był jednym z elementów krytyki pod adresem profesjonalnych partii, formułowanej przez działaczy OĽaNO. Natomiast formacja przedstawia się jako ruch, nie – partia; zarejestrowanie się jako partia jest sposobem na ustanowienie platformy, z której do Rady Narodowej mogą kandydować niezależni. Głównym motywem wyborczym była krytyka korupcji polityków, partiokracja, brak adekwatnej reprezentacji interesów obywateli, postulaty rozszerzenia procedur demokracji bezpośredniej²⁴. OĽaNO nie ma struktur partyjnych, bazy członkowskiej, kandydaci są ekspertami z różnych dziedzin, działaczami społecznymi, w wyborach apelowano do wyborców o oddanie głosu na konkretną osobę. Olga Gyárfášová określa OĽaNO jako podmiot usytuowany pomiędzy sferą polityczną i społeczną²⁵.

Czynnikiem, który łączy wszystkie omówione powyżej organizacje, jest krytyka partii politycznych oraz podkreślanie niepartijnej formuły własnej aktywności. Trzonem tej krytyki nie jest formuła partyjna jako taka, mowa tu jest przede wszystkim o korupcji, biurokratyzacji, elityzmie, braku adekwatnej reprezentacji interesów. Jednakże krytyka ta nie prowadzi do postulatów odnowy partii istniejących, do formułowania propozycji ideowych, w oparciu o które mogą być podjęte próby tworzenia nowych partii, bardzo ważnym elementem przesłania tych nowych inicjatyw politycznych jest właśnie ich niepartijny wizerunek, opozycja w odniesieniu do samej formuły partii. Jest to czynnik, na który warto zwrócić uwagę, może być on bowiem potraktowany jako swojego rodzaju sposób na wyrażenie nieufności nie tyle do partii jako wyrazicieli poszczególnych trendów ideowych przez nie reprezentowanych, ale do sposobu działania partii jako takich. Ważnym aspektem jest tu m.in. brak satysfakcji ze sposobu, w jaki partie spełniają funkcje reprezentacji interesów, co z kolei łączy się z postulatami rozwoju demokracji bezpośredniej, obecnymi w przekazie wszystkich omawianych podmiotów.

W tym miejscu konieczne jest zastrzeżenie, dotyczące częstego połączenia postulatów demokracji bezpośredniej z formami populizmu. Nie negując takich skojarzeń, należy jednak wyraźnie podkreślić, że w prowadzonych tu rozważaniach wątek ten nie zostanie podjęty, m.in. dlatego, że szczegółowa analiza przekazu ideowego czy programowego omawianych formacji nie stanowi głównego celu niniejszej pracy, natomiast uwaga skupiona jest na fakcie negocjowania przez nie organizacyjnej formuły partii i jednocześnie próbie zbudowania aktywności politycznej obywateli wokół innych form

²⁴ Volebný program hnutia OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti pre vol'by do NR SR v roku 2012, www.obycajniludia.sk, dostęp 12. 07. 2015.

²⁵ O. Gyárfášová, *Alternatives in the political arena: The case of Slovakia*, [w:] K. Sobolewska-Mysłik, D. Kasprzowicz (eds.), *Space. Socio-political Alternatives...*, s. 90.

działania, co wymaga niewątpliwie znaczącego wysiłku o charakterze mobilizacji do uczestnictwa politycznego. Innymi słowy, odwoływanie się przez omawiane podmioty do demokracji bezpośredniej nie tyle traktowane jest jako przekaz ideowy, a raczej jako hasło wokół którego powinna nastąpić mobilizacja do uczestnictwa politycznego, również jako wyraz dążenia do znalezienia skuteczniejszego sposobu reprezentacji interesów niż działalność partyjna.

Problem nieufności do partii, włącznie z daleko idącą negacją sposobu ich działania, w tym nieadekwatności wykonywania przez partie polityczne funkcji reprezentacji interesów, nie jest nowy. Pojawił się on bowiem w ustabilizowanych demokracjach europejskich już kilkadziesiąt lat temu, w czasie kiedy kraje Europy Środkowej były jeszcze krajami niedemokratycznymi. Warto poświęcić temu zagadnieniu nieco więcej uwagi, ponieważ można dokonać pewnych porównań między sytuacją, którą dostrzegamy obecnie w Europie Środkowej, a procesami, które miały miejsce w Europie Zachodniej. Oczywiście nie chodzi tu o budowanie prostych analogii, ale o spojrzenie na problemy nam współczesne z uwzględnieniem perspektywy stworzonej przez podobne zjawiska z przeszłości.

W krajach, które w owym czasie były demokratyczne, krytyka partii politycznych i sposobu wykonywania przez nie ich funkcji pojawiła się w latach 70. Narastająca nieufność i niezadowolenie obywateli znalazły wówczas odzwierciedlenie w kilku procesach, które w sumie złożyły się na sytuację postrzeganą jako znaczący kryzys partii. Po pierwsze już wcześniej, bo nawet w latach 60., partie polityczne przestały być atrakcyjne jako organizacje członkowskie, a obywatele głosujący na partie przestali się do nich zapisywać. Lata 70. to narastające osłabienie lojalności partyjnej, także wyborców, którzy stali się zdecydowanie bardziej niż dotychczas zmienni w podejmowanych decyzjach wyborczych. Kolejną sprawą, o której warto wspomnieć, jest aktywizacja uczestnictwa, również politycznego, w formie ruchów społecznych, ponadto pojawienie się nurtu odnowy partii politycznych, polegającego na tworzeniu na stosunkowo dużą skalę nowych partii politycznych, które albo odwoływały się do funkcjonujących już w polityce partyjnej ideologii (np. nurt Nowej Lewicy), albo stanowiły propozycje zupełnie nowe. Tu warto zwrócić uwagę przede wszystkim na partie nurtu ekologicznego, które w swojej genezie były silnie powiązane z ruchami społecznymi i które oprócz pewnych nowych wówczas zagadnień ideowo-programowych podejmowały próby odnowienia formuły organizacyjnej partii politycznych. Nowatorstwo miało polegać przede wszystkim na spłaszczeniu hierarchii organizacyjnej, a także wprowadzeniu do wewnątrzpartyjnych procesów decyzyjnych wielu elementów demokracji bezpośredniej.

Radykalna odnowa formuły organizacyjnej partii politycznych w kierunku jak najdalej posuniętego uczestnictwa i konsensualizmu w podejmowaniu decyzji, która została podjęta przede wszystkim przez partie nurtu ekologicznego, się nie powiodła. Wspomniany radykalizm zmiany, ograniczenie uprawnień decyzyjnych elit partyjnych, a nawet swojego rodzaju likwidacja pozycji przywódczych na rzecz powszechnego uczestnictwa wszystkich członków podstawowych struktur partyjnych, okazały się posunięciami nietrafionymi zarówno z punktu widzenia satysfakcji członków partii, jak i skuteczności działania politycznego. Partie zielonych, zwłaszcza te, które były zdolne do dłuższego trwania w czasie i odgrywania pewnej roli w systemach politycznych i partyjnych, z wielu radykalnych rozwiązań zrezygnowały, choć oczywiście nie ze wszystkich. Innymi słowy, radykalnej odnowy formuły partyjnej podjętej przez partie nurtu ekologicznego nie można uznać za

sukces²⁶. Nie oznacza to jednak fiaska wszystkich działań podejmowanych w związku z narastającym poczuciem braku satysfakcji ze sposobu funkcjonowania partii. Wprost przeciwnie, w ostatnich dekadach wieku XX i pierwszych wieku XXI nastąpił ogromny wzrost zainteresowania, zarówno w teorii jak i w praktyce politycznej, rozwojem rozmaitych form aktywności politycznej, pozwalającej na większe zaangażowanie obywateli. Wymienić tu można rozwój koncepcji i praktyk związanych z demokracją deliberacyjną, ale także podejmowane przez same partie polityczne kroki zmierzające do wprowadzania rozwiązań wykorzystujących w wewnątrzpartyjnych procedurach decyzyjnych formy demokracji bezpośredniej, np. wybory lidera w bezpośrednim głosowaniu wszystkich członków partii czy procedury selekcji kandydatów, w których bezpośredni udział mogą brać zarówno członkowie, jak i sympatycy partii²⁷. Z punktu widzenia omawianych tutaj zagadnień najistotniejsze wydaje się natomiast powstawanie w ostatnich latach nowych ugrupowań, bazujących na aktywności o charakterze protestu i ruchach społecznych w niektórych krajach europejskich, głównie w Hiszpanii, Grecji czy we Włoszech²⁸.

Przywodzi to na myśl sytuację sprzed 40 lat, kiedy masowa mobilizacja w postaci kontestacji i ruchów społecznych wyzwoliła energię i potencjał aktywności, który przyniósł również pewne zmiany w funkcjonowaniu partii politycznych. Podsumowując wątek niezadowolenia obywateli ze sposobu działania partii w Europie Zachodniej i prób jego zażegnania, można stwierdzić, że to niezadowolenie, a zwłaszcza utrata zaufania do partii znalazły swój wyraz m.in. w malejącym zaangażowaniu w ich działalność oraz, szczególnie w momentach pewnego zaostrzenia sytuacji, zwiększeniu mobilizacji i aktywności z użyciem kanałów „pozapartyjnych”, w tym m.in. rozmaitych form sprzeciwu. W polityce partyjnej zjawiska te znalazły odzwierciedlenie zarówno w inicjatywach prowadzących do powstawania nowych partii, działających na innych zasadach niż dotychczas, ale także w działaniach partii ustabilizowanych, które wprowadzały do swojej aktywności nowe rozwiązania, pozwalające na lepsze ich dostosowanie do oczekiwań obywateli.

Powracając do problematyki wymienionych w tytule krajów Europy Środkowej, można stwierdzić, że także i tu mamy obecnie do czynienia z kryzysem zaufania do partii, a nawet szerzej, z brakiem satysfakcji związanej z wykonywaniem przez partie funkcji reprezentacji, jednakże kryzys ten czy problemy mają nieco inny kontekst niż ten, jaki daje się zauważyć w ustabilizowanych demokracjach. Nasze partie polityczne nie utraciły zaufania obywateli, raczej można zaryzykować stwierdzenie, że nigdy go nie miały. Niechęć do partii wyraża się m.in. poprzez bardzo niskie liczebnie członkostwo w partiach, poprzez deklaracje braku zaufania do partii czy wręcz poglądy o szkodliwości ich działania²⁹. Innymi słowy, partie raczej nie zdobyły takiego poparcia, jakim kiedyś cieszyły się w społeczeństwach przemysłowych, można zaryzykować opinię, że partie w krajach Eu-

²⁶ H. K i t s c h e l t, *New Social Movements and the Decline of Party Organization*, [w:] R. J. Dalton, M. Kuehler (eds.), *Challenging Political Order. New Social Movements in Western Democracies*, Polity Press, Cambridge 1990; J. Burchell, *Evolving or Conforming? Assessing Organizational Reform Within European Green Parties*, *West European Politics*, 2001, t. 24, nr 3.

²⁷ S. S c a r r o w, *Political Parties and Democracy in Theoretical...*

²⁸ M. Kaldor, S. Selchow (eds.), *Subterranean Politics in Europe*, Palgrave Macmillan 2015.

²⁹ R. R o s e, N. M u n r o, *Parties and elections in new European democracies*, ECPR Press 2009, s. 35; R. S o l a r z, *Ritual Participation? Polish opinions on politics and political parties*, *Political Preferences. Preferencje Polityczne*, 2013, nr 6, red. naukowa R. Alberski, W. Wojtasik.

ropy Środkowej zaczęły działać w sytuacji, która przypomina warunki kryzysu charakterystycznego dla ich funkcjonowania w społeczeństwach postprzemysłowych. Chodzi tu przede wszystkim o sekwencję, w ramach której mobilizacja społeczna i poparcie dla powstawania partii poprzedza fazę budowania struktur, na skutek czego partie, powstając, opierają się na istniejącej akceptacji społecznej³⁰. Partie, które narodziły się w Europie Zachodniej, zwłaszcza u progu ery masowej mobilizacji, w wieku XIX, opierały swoje struktury organizacyjne na zmanifestowanym wcześniej poparciu i mobilizacji. Chodzi o to, że dysponowały kapitałem zaufania i zaangażowania, który dopiero w późniejszym okresie ulegał erozji. Partie tworzące się w nowych demokracjach opierały swoją genezę na odwróconej sekwencji mobilizacja–organizacja, powołując najpierw struktury, m.in. w oparciu o reprezentację parlamentarną, a dopiero w drugiej kolejności sięgając do mobilizacji społecznej i budowania zaufania³¹. Nie znaczy to oczywiście, że nie zostały zaakceptowane jako swojego rodzaju narzędzie realizacji funkcji wyborczej czy funkcji rządzenia. W pierwszych dekadach funkcjonowania tzw. „nowych demokracji” raczej nie kwestionowano tych działań partii; w warunkach transformacji demokratycznych taka właśnie sekwencja tworzenia partii, a także ich rola, przede wszystkim zaś działanie w ramach instytucji systemu politycznego, była uzasadniona i efektywna, zaś legitymizacja funkcjonowania partii oparta była właśnie na tej skuteczności. Narastanie krytycyzmu wobec działalności partii, a także pojawianie się podmiotów, które ten krytycyzm umieszczają w centrum swojego przesłania politycznego, sprawia, że można zaryzykować stwierdzenie, iż okres swojego rodzaju niepełnej, ale jednak akceptacji partii politycznych w Europie Środkowej w ich obecnej postaci dobiega końca, i zapewne będziemy świadkami procesów zmiany.

W tym miejscu należy zadać pytanie, w jakim zakresie wymienione powyżej „niepartyjne” inicjatywy z Czech, Polski czy Słowacji mogą stać się nośnikami tej zmiany, skutecznymi alternatywami dla coraz bardziej krytykowanych partii politycznych. Bardzo rozbudowana odpowiedź na powyższe pytanie przekracza zdecydowanie możliwości tej pracy. Natomiast opierając się na tym, co już tu zostało napisane, można by oczekiwać, że zarówno „niepartyjna” forma, jak i odwołania do demokracji bezpośredniej to wraz z pojawianiem się inicjatyw bazujących na aktywności i bezpośrednim zaangażowaniu obywateli. Problem polega jednakże na tym, że obserwacja dotychczasowej aktywności omówionych powyżej inicjatyw nie wskazuje na szerokie zaangażowanie społeczne. Poza sukcesem wyborczym, formacje te nie były zdolne do pobudzenia szerszej masowej aktywności, również nie opierały się na tego rodzaju mobilizacji w momencie powstania. Taka geneza sugeruje raczej powielanie schematu, jaki towarzyszył w Europie Środkowej powstaniu wielu obecnie istniejących partii – jest to budowanie inicjatyw o niewielkim zasięgu społecznym, które nie były zdolne do zmobilizowania do aktywności pozawyborczej większych grup społecznych. Antypartyjny charakter tych inicjatyw uzasadnia brak budowy struktur organizacyjnych. Jednakże w ich aktywności nie da się dostrzec innych form budowania więzi czy kanałów komunikacyjnych, także w aktywności wyborczej nie opierają się na zastanych, funkcjonujących poza sferą polityki grupach aktywistów,

³⁰ I. van Biezen, *Political Parties in New Democracies. Party Organization in Southern and East-Central Europe*, Palgrave Macmillan 2003, s. 30.

³¹ Ibidem, s. 31.

raczej wykorzystują potencjał indywidualnych osób, na których oparte są listy wyborcze³². Istotną cechą tych formacji jest to, że praktycznie za każdą z nich stoi aktywność pojedynczej osoby, lidera inicjującego działanie, skoncentrowane przede wszystkim na wyborach. W każdym z omawianych przypadków możliwe jest wskazanie takiej osoby: Anrej Babiš, Tomio Okamura, Ivan Matovič, Paweł Kukiz. Ten aspekt funkcjonowania wspomnianych formacji przywodzi z kolei na myśl model partii biznesowej, zaproponowany przez J. Hopkina i C. Paolucci, partii przedsiębiorców R. Harmela i L. Svåsanda lub model partii personalistycznej, opisaną m.in. przez T. Kostadinovą i B. Levitta³³. Modele wskazują na istotną rolę przywódcy, którego osobisty sukces wyborczy jest w istocie celem partii. Także struktury partyjne są podporządkowane głównie temu celowi, dlatego nie przywiązuje się wielkiej wagi do ich rozwijania i umacniania.

Samo posługiwanie się hasłami demokracji bezpośredniej nie zastąpi realnej mobilizacji, natomiast brak struktur organizacyjnych, co wynika z niepartyjnego charakteru opisywanych formacji, nie rokuje ani przetrwania w czasie, ani nie daje kanałów do budowania więzi, która mogłaby w przyszłości zaowocować zwiększoną aktywnością obywateli. Z kolei sami obywatele także nie pokazali realnej aktywności, na bazie której mogłyby zostać zbudowane alternatywne formy uczestnictwa politycznego. Omawiane tutaj inicjatywy nie są zatem wiarygodnym nosicielem zmian w obszarze reprezentacji. Są jednak wyrazem kryzysu, słabości istniejących form politycznej reprezentacji, wyrazem potrzeby zmiany. Ich aktywność każe stawiać pytania o problemy dotyczące skutecznych mechanizmów mobilizacji do uczestnictwa politycznego.

Bibliografia:

Opracowania

- Abedi A., *Anti-Political Establishment Parties A Comparative Analysis*, Routledge, London and New York 2004.
- Biezen van I., Mair P., Poguntke T., *Going, going... gone? The decline of party membership in contemporary Europe*, *European Journal of Political Research*, 2012, t. 51, nr 1.
- Biezen van I., *Political Parties in New Democracies. Party Organization in Southern and East-Central Europe*, Palgrave Macmillan 2003.
- Brunclik M., Kubát M., *The Crisis of the Czech Politics 25 Years after the Velvet Revolution*, *Politeja*, 2014, t. 28, nr 2.
- Burchell J., *Evolving or Conforming? Assessing Organizational Reform Within European Green Parties*, *West European Politics*, 2001, t. 24, nr 3.
- Cain B.E., Dalton R.J., Scarrow S. (eds.), *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, Oxford 2003.
- Crouch C., *Post-democracy*, Polity Press, Cambridge Malden 2004.

³² Ciekawy przykład wykorzystania energii i potencjału działaczy lokalnych i ruchów społecznych do budowania nowej partii opisuje P. Dufour, *From Protest to Partisan Politics: When and How Collective Actors Cross the Line. Sociological Perspective on Québec Solidaire*, *Canadian Journal of Sociology*, 2009, t. 34, nr 1.

³³ J. Hopkin, C. Paolucci, *The business firm model of party organization: cases from Spain and Italy*, *European Journal of Political Research*, 1999, vol. 35; R. Harmel, L. Svåsand, *Party leadership and Party Institutionalization...*; T. Kostadinova, B. Levitt, *Toward a Theory of Personalist Parties: Concept Formation and Theory Building*, *Politics&Policy*, 2014, t. 42, nr 4.

- Daalder H., *Parties: Denied, Dismissed, or Redundant? A Critique*, [w:] R. Gunther, J.R. Montero, J. Linz (eds.), *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Dufour P., *From Protest to Partisan Politics: When and How Collective Actors Cross the Line. Sociological Perspective on Québec Solidaire*, Canadian Journal of Sociology, 2009, t. 34, nr 1.
- Gyarfašová O., *Alternatives In the political arena: The case of Slovakia*, [w:] K. Sobolewska-Myšlik, D. Kasproicz (eds.), *Space. Socio-political Alternatives in Central Europe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warsaw 2014.
- Harmel R., Svåsand L., *Party leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development*, West European Politics, 1993, t. 16, nr 2.
- Haughton T., Novotná T., Deegan-Krause K., *The 2010 Czech and Slovak Parliamentary Elections: Red Cards to the Winners*, West European Politics, 2011, t. 34, nr 2.
- Hopkin J., Paolucci C., *The Business Firm Party Model of Party Organisation. Cases from Spain and Italy*, European Journal of Political Research, 1999, t. 35, nr 3.
- Kaldor M., Selchow S. (eds.), *Subterranean Politics in Europe*, Palgrave Macmillan 2015.
- Kitschelt H., *New Social Movements and the Decline of Party Organization*, [w:] R.J. Dalton, M. Kuechler (eds.), *Challenging Political Order. New Social Movements in Western Democracies*, Polity Press, Cambridge 1990.
- Kostadinova T., Levitt B., *Toward a Theory of Personalist Parties: Concept Formation and Theory Building*, Politics&Policy, 2014, t. 42, nr 4.
- Linz J., *Parties in Contemporary Democracies: Problems and Paradoxes*, [w:] R. Gunther, J.R. Montero, J. Linz (eds.), *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Mair P., *Ruling the Void: The Hollowing Out of Western Democracy*, Verso Press, London and New York 2013.
- Michalak B., *Partie protestu w Europie Zachodniej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Poguntke T., *Do parties respond? Challenges to political parties and their consequences*, [w:] K. Lawson, T. Poguntke (eds.), *How Political Parties Respond? Interest Aggregation Revisited*, Routledge, London and New York 2004.
- Rose R., Munro N., *Parties and elections in new European democracies*, ECPR Press 2009.
- Sartori G., *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.
- Solarz R., *Ritual Participation? Polish opinions on politics and political parties*, Political Preferences. Preferencje Polityczne, 2013, nr 6, red. naukowa R. Alberski, W. Wojtasik.
- Vit M., *New Political Movements In the Czech Politics: Reshaping the Political Space?*, [w:] K. Sobolewska-Myšlik, D. Kasproicz (eds.), *Space. Socio-political Alternatives in Central Europe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warsaw 2014.

Dokumenty

- Stanovy ANO 2011 ve znění schváleném Celostátním sněmem 1. 3. 2015, http://www.anobudeliz.cz/file/edee/2015/03/stanovy-ano_cistopis-3.3.2015-2.pdf, dostęp 30.05. 2015.
- Zákon ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích*, 424/1991. Volebný program hnutia OBYČAJNI L'UDIA a nezávislé osobnosti pre vol'by do NR SR v roku 2012, www.obycajnjudia.sk, dostęp 12. 07. 2015.

Materiały i strony internetowe:

- <https://ruchkukiza.pl> dostęp 3.01.2016.
- <http://wyborcza.pl/1,75478,18463755,kukiz-robi-konkurs-na-kandydatow.html#ixzz3hSbAw4JW>, dostęp 12.09.2015.

<http://powisle.prawdemowiac.pl/newsreader/items/pierwszy-zjazd-ruchu-zmieleni-pl-pawla-kukiza.html>, dostęp 12.01.2016.

Mietelski M., *Czechy: Sukces ANO 2011 w wyborach samorządowych*, www.psz.pl 16. 10. 2014.

Okamura žádá o registraci hnutí Úsvit přímé demokracie, Aktuálně.cz 13.5.2013, dostęp 12.09. 2015.

Scarow S., *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives: Implementing Intra-Party Democracy*, Washington DC: National Democratic Institute for International Affairs, www.ndi.org/files/1951_polpart_scarow_110105.pdf, dostęp 5.11.2015.

www.electionresources.org dostęp 7.01.2016.

www.oburzeni.pl/historia ruchu oburzonych, dostęp 3. 01. 2016.

www.pkw.gov.pl

Katarzyna Sobolewska-Myślik

Nonpartisan Political Initiatives as a New Way of Political Engagement of Citizens? The Czech Republic, Poland and Slovakia

Summary

The article describes the political initiatives which have launched their operation in the Czech Republic, Poland and Slovakia in recent years. They include the following groups: 'Ano' and 'Úsvit Přímé Demokracie' in the Czech Republic, Slovakia's 'OL'aNO', and Poland's 'Kukiz'15'. A distinctive feature of these groups is their nonpartisan nature, which is important in light of the fact that the organizations are involved in political activities and participate in elections. Another important element of the activity of the aforementioned actors is calling for a mass civic engagement and emphasizing the need for the widespread use of direct democracy mechanisms. The functioning of the described subjects was analysed in light of the growing criticism of the functioning of political parties. Attention was drawn to the fact that, in their present form, these initiatives cannot be considered as potentially effective carriers of changes in the field of party politics in the named countries. Despite some sort of radicalism, presented by them, as well as anti-partisanship and calling for civic engagement, these organizations bring to mind the type of parties known as corporation-like political parties, or parties headed by entrepreneurs, i.e. parties that, despite some specific features, are still political parties and cannot constitute an alternative for people who have been disillusioned with the activities of parties as such.

Key words: political parties, the crisis of parties, political participation, political mobilization